

DI kaip mega-pastišas

SALOMĖJA JASTRUMSKYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

amorfinis@gmail.com

Pastišas yra viena iš esminių Friedricho Jamesono postmodernizmo analizės sąvokų, apibrėžiama kaip „mirusi kalba“ – neutrali užbaigtų istorinių stilių rekombinacija, indiferentiška ir istorinei gelmei, ir individualiai subjektinei patirčiai. Straipsnyje teigiama, kad ši pastišo samprata yra ypač produktyvi analizuojant dirbtinio intelekto (DI) kultūrinį veikimą. Dirbtiniam intelektui yra imanentiška kurti mega-pastišą, t. y. generuoti begalinius derinius iš visuminio žmonijos kultūrinio paveldo. DI mega-pastišas teoriškai gali būti nukreiptas vartoti visą žmonijos kultūrinę sedimentaciją, bent jau tą, kuri yra suskaitmeninta – kombinacijų kiekis begalinis. Pastišo mechaninė begalybė ir žmogaus vaizduotės selektyvumas bei DI haliucinacijų atsitiktinumas, pretenduojantys į autentiškumą, sukuria precedento istorijoje neturinčią epistemologinę ir estetinę būklę. Straipsnyje keliama hipotezė, kad tokia neutrali, neinteresuota kombinatorika gali žymėti postmodernizmo išsekimą ir jo pabaigą kaip nostalgikos, monotoniškos kultūrinės entropijos būklės darinį.

Esminiai žodžiai: postmodernizmas, dirbtinis intelektas, pastišas, estetika, hiperhumanizmas.

Pastišas – esminė ir integrali Friedricho Jamesono filosofinio palikimo, tarp jo ir straipsnio „Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism“, publikuoto 1984 metais¹, sąvoka. Pastišą filosofas apibrėžia kaip kalbėjimą svetimais balsais, istorijos ir individo atžvilgiu užbaigtų stilių rekombinaciją. Būtent toks pastišo sąvokos potencialas atrodo esąs tinkamas bandyti aprėpti sparčiai besiplečiančią dirbtinio intelekto (DI) visatą.

Visgi aiškėja, jog pastišas nėra eklektiškų ir inertiškų derinių virtinė, lygiai taip DI mega-pastišo potencialas nėra vien mechaniskas ir atsitiktinis. Nors atrodytų, kad Jamesonas palaikė pastišo ir atsitiktinumo lygiavertiškumą, ką lyg ir liudytų jo frazės „atsitiktinis visų praeities stilių kanibalizavimas“² ir „atsitiktinių stilistinių aliuzijų žaismas“³, tačiau daug kur jo veikaluose užsimenama apie pastišo veiksmę glūdinčią kryptingumą, subordinaciją, situatyvią intenciją, netgi politinę valią. Štai Bradas Warenaš straipsnyje „Jameson's

1 Jameson, Friedrich. Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, No. 146 (July – August), 1984, pp. 53–92. Šis straipsnis tapo knygos *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*, publikuotos 1991 metais, pagrindu: Jameson, Friedrich, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, NC: Duke University Press, 1991.

2 Jameson, Friedrich. Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, No. 146 (July – August), 1984, p. 65.

3 *Ten pat*, p. 66.

Non-Random Pastiche“⁴ atskleidžia pastišo sąvokos klodą, kuris neigia atsitiktinumą. Nors šiame straipsnyje svarstydami DI kaip mega mastelių pastišą, visų pirma remiamės Jamesono sąvoka, tačiau šiuo atveju milžiniškai išdidintas pastišas vien nuo savo apimties gali keisti savybes. Mes nežinome, ką DI padarys su vienu ar kitu duomenų aspektu, bet lygiai nežinome ir ko laukiame – netikėtumo ar tik apgautos prognozės. Atpažįstamumas, persmelkęs tūkstantmečių kultūrinį archyvą kaip imperatyvas, XXI a. dūžta atsitrenkdamas į aklina sferą kitapus žmogaus, lyg visa, kas fundamentaliai neatpažįstama, būtų ir esmiškai nežmogiška. Šiuo atveju DI visų pirma yra nežmogiškumo simuliakras (lygia greta tokiais simuliakrais paverčiant visų kitų gyvų ir negyvų būtybių patiriamą *Umwelt*⁵). DI veikimo principuose kol kas tarpstas pastišas yra paskutinė atpažįstamumo jungtis su žmogumi, kol ji tęsis, egzistencinis saugumas išliks. Tad šiuo atveju pastišas tampa žmogaus prioriteto ir valios patvirtinimu, netgi kontrolės sinonimu – vis dar žmogiškos kontrolės nežmogiškam. Kol DI minta mega-sedimentacija, nusėdusia per žmonijos istoriją, jis yra tik mcluhaniškas „kūno tęsinys“. Kai DI pradės maitintis savimi, savo paties sukurtais dariniais, o tai jau vyksta, pateka monotoniškos, bet kaip visuma identifikuojamos, estetikos fazė. DI kultūrinė intervencija parodė,

jog pastišas yra paskutinė žmogaus kūrybingumo riba, bet vis dar labai plati riba, nusidriekusi ištisus astronominius vienetus kaip suskaldytos kultūrinės sedimentacijos asteroidų žiedas.

Dirbtiniam intelektui yra imanentiška kurti mega-pastišą, t. y. generuoti derinius iš visuminio žmonijos kultūrinio paveldo. Kombinacijų kiekis teoriškai begalinis. Pastišo mechaninė begalybė ir žmogaus vaizduotės selektyvumas bei DI haliucinacijų atsitiktinumai, pretenduojantys į autentiškumą, sukuria precedento istorijoje neturinčią epistemologinę ir estetinę būklę.

Regis, dabartinis DI dar nepajėgus aprėpti savo gebos pastišo kombinacijoms. Kita vertus, žmogaus užduodamos užduotys DI lemiamos paties žmogaus ribotomis kultūrinio paveldo žiniomis. Išsprūstantys DI atsitiktinumai, kuomet jis savavališkai pasitelkia gilesnę medžiagą, gali sąlygoti keistus rezultatus. Mega-pastišas iš esmės yra tarsi Jorge Luiso Borgeso „Babelio biblioteka“⁶, visos įmanomos kombinacijos – stilių, formų, autentiškais buvusių balsų, atradimų, bet kokio kultūrinio gesto įvairovių – deriniai. Juo tų derinių logika ir estetika tols nuo žmogiškosios estetikos, juo labiau versis nežmogiškas ir daugiau kaip žmogiškas estetikos horizontas. Bet kuris dabartinės žmonijos civilizacijos kūrejas disponuoja jo sąmonei ir gebėjimams prieinama kultūrinio paveldo apimtimi, t. y. daugiau ar mažiau užmaskuota forma kūryba tarpsta kaip skirtingų lygmenų pastišas. Toks kultūrinio paveldo kiekis, koku gali ir galės ateityje disponuoti DI, žmogui

4 Warren, Brad. „Jamenson's Non-Random Pastiche“, TASA 2001 Conference, The University of Sydney, 13–15 December, 2001. <https://www.academia.edu/search?q=Jameson%E2%80%99s20Non-Random%20Pastiche> [Žiūrėta 2026 01 05].

5 *Umwelt* teorija yra pamatinė posthumanistinės ir biosemiotinės estetikos prielaida.

6 Borges, Jorge. Babelio biblioteka [The Library of Babel] (V. V. Petrauskas, vert.). *Fikcijos*, Vilnius: Rara, 2024.

nėra prieinamas. Tam tikra prasme DI kuriamos nebežmogiškos dermės gali atai-dėti kadaise siurrealizmo manifestų skelbtu automatizmo ar sukeistinio (*uncanny*) ilgesiu. Tačiau DI mega-pastišas geba ab-sorbuoti ir visus įmanomus metalygmenis, juos padauginamas iš kombinacijų kiekio.

Hiperhumanizmo alternatyva⁷, kaip savita, nors ir klampiai grindžiama, reakcija į transhumanizmo *technė* (τέχνη), yra erdvi platforma debatams apie žmogaus ir DI galimybių, perspektyvų bei kūrybingumo ir estetikos santykį. Hiperhumanizmas suponuoją dabartinę žmogaus būklę kaip iki-žmogišką ir apmeta horizontą tapimui tikruoju žmogumi, tuo tarpu DI disponuo-jama mega-pastišo kombinatorika kuria postmodernistiškai paviršutinę hedonisti-nę-konsumerinę estezę. Vis dėlto pastišas nėra visos kūrybos sinonimas, vienintelis viso kultūrinio paveldo vartojimo metodas. Gilusis mokymasis, iš kurio gelmių kyla toji monotoniška kombinatorika (pvz., reikšmingas DI ir nežmogiškos estetikos tyrimų autorius James Bridle⁸ apibūdino

DI nuobodžiu), nėra gilioji kūryba, kuri pradinius elementus transformuoja iki neapibrėžiamų ir neatsekamų ištakų. Regis, bent kurią laiką DI emanuojama daugiau nei žmogiška estetika tarps kaip DI nuobodu-lio estetika. Nes kad ir ką sunaudotų kaip medžiagą DI, visos kultūrinės polifonijos ar unisonai, per DI it per orakulą kalbą vienu balsu – atpažįstamu kaip vienodos modu-liacijos, inertiškos morfologijos, monoto-niški kontekstai, trafaretinės metaforos. Tad bent kol kas DI sukuriamų kūrinių estetika sudaro vieną plastinę-lingvistinę paradigmą, už kurios ribų pats DI išeiti negali. DI sukuriamoje estetikoje bent kol kas nėra paradigminto lūžio – yra malonu-mo gamybos efektyvumas, veikiantis tarsi pernelyg deleuziškai dvelkiantis Davido Pearce'o filosofinis „Paradise Engineering“⁹, projektas, kylantis iš jo labiau žinomo „The Hedonistic Imperative“¹⁰, bet pastišas galiausiai yra algoritminio archyvo lemtis. Kai kurie teoretikai suponuoją DI kaip tam tikrą esinį, pseudo-esinį, proto-esinį, kuris produkuoja daugiau nei žmogišką estetiką, bet šioji veikiau pasirodo kaip properšos klaidose, DI haliucinacijose, kurios dažniausiai kyla būtent iš duomenų pertekliaus. Hannah Arendt *Žmogaus bū-*

7 Hiperhumanizmas vs transhumanizmas: Smith, C. H., & Bigmore, W. L. J. *Hyperhumanism Versus Transhumanism in New Media Art. The Arts and Computational Culture: Real and Virtual Worlds*, pp. 319–347, Springer, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-53865-0_13

Techno-hiperhumanizmas: Smith, C. H., & Castañeda, E. G., *Techno-Hyperhumanism*. In *Proceedings of EVA London 2020, 2020*. <https://doi.org/10.14236/ewic/EVA2020.70>

Hiperhumanizmas DI kontekste: Smith, C. H., & Lundström, F., *Hyperhumanism in the Age of Generative AI: The impact on human creativity and identity*, *EVA London / ScienceOpen*, 2024. <https://doi.org/10.14236/ewic/EVA2024.27>

8 Bridle, James, *New Dark Age: Technology and the End of the Future*, Verso Books, 2018; Bridle, James. *Ways*

of Being: Animals, Plants, Machines: The Search for a Planetary Intelligence. Farrar, Straus and Giroux, 2022.

9 Pearce, David., (n.d.). *Paradise Engineering*. Hed-Web. Retrieved January 5, 2026, from <https://www.hedweb.com/books/paradise-engineering.html>

10 Pearce, David, (1995/2015). *The Hedonistic Imperative*. Retrieved January 5, 2026, from <https://dn790006.ca.archive.org/o/items/the-hedonistic-imperative/the-hedonistic-imperative.pdf>

klėje apmąsto žmogaus vienvietės (*solitude*) ir bendrabūvio (*plurality*) įtampą – tą struktūrinį plyšį, kuriame ryšio stoka tampa ontologine problema. Tokia ontologinė vienvietė akina kultūrinį DI geismą, kaip Kito priešstatą, nejučia priskiriant jam tuos modusus, kuriuos kaip tik akcentuoja gan redukcionistinis hiperhumanizmas. Kuomet dėmesį nukreipiame į kitas biologines rūšis ir jų menamą ne žmogišką arba daugiau nei žmogišką estetiką, ištis susiduriame su estetiniu Kitu, kuris neimituoja mūsų pačių, kaip dabartinis DI, bet egzistuoja ir kuria ontologiškai griežtai už mūsų ribų. Dabartinė esama žmogaus būklės yra liminali, tvirtina hiperhumanizmo postulatai. Taigi dabartinio žmogaus kuriama estetika ir yra liminali.

Mes taip ilginės nežmogiškos ir daugiau negu žmogiškos estetikos, jog tame ilgesyje apkvaitę pamirštame, kad esame (bent kol kas) intelektualiai ir sensoriškai įtarpintos, apribotos ir uždarytos būtybės, nors tokios transhumanistinės techno-sensorinės manifestacijos kaip dirbtinės, tik laboratorinėmis sąlygomis stimuliuojant žmogaus regos receptorius patiriamos *olo*¹¹ spalvos blyksnis palieka slaptą pažadą naujoms kūrinijoms ir jų sąnašoms. Hiperhumanizmas juk irgi turi vilčių, žvelgdamas kad ir į sinesteziją kaip galbūt į tapsmo tikroju žmogumi diapazono tolimąjį tašką.

11 Fong, James; Doyle, Hannah K.; Wang, Congli; Boehm, Alexandra E.; Herbeck, Sofie R.; Pandiyan, Vimal Prabhu; Schmidt, Brian P.; Tiruveedhula, Pavan; Vanston, John E.; Tuten, William S.; Sabesan, Ramkumar; Roorda, Austin; Ng, Ren. Novel color via stimulation of individual photoreceptors at population scale. *Science Advances* 11 (16): eadu1052, 18 April 2025.

DOI: 10.1126/sciadv.adu1052

Jamesonas labai aiškiai nurodo postmodernizmo kaip pastišo funkcionavimą: „man atrodo esmiškai svarbu suvokti „postmodernizmą“ ne kaip stilių, bet vėliau kaip kultūrinę dominantę – sampratą, leidžiančią egzistuoti ir koegzistuoti ištisai eilei labai skirtingų, tačiau jai pavaldžių bruožų“¹². Pastarasis Jamesono teiginys rezonuoja su mūsų refleksija apie DI kaip pastišą. Taip DI tampa kultūrine, dar daugiau, socialine-generacine dominante, bet kol kas jame tarpsta žmogaus kultūrinio paveldo archyvas ir pamažu nusistovi jo naudojimo subordinacijos schemas. Išlieka ir tos pačios kultūrinės netikėtumų nuorodos – įtrūkiai, plyšiai, triksteriai, bifurkacijos ir kt., iš kurių pasirodo kažkas Kita, juolab nežmogiška. Pastišo režimu kol kas veikiantis DI neatpažįstamumo lūkestį patenkina ateidamas iš tų pačių klystkelių.

Beje, šiame kontekste derėtų prisiminti naratyvus prieš trisdešimt ar dvidešimt metų entuziastingai aukštinusius interneto¹³, nūnai tapusio tokiu elementariu pa-

12 Jameson, Friedrich. Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, No. 146 (July – August), 1984, p. 55–56.

13 Verta paminėti keletą šio užmojo knygų: Negroponte, Nicholas, *Being Digital*, New York: Alfred A. Knopf, 1995. Tai viena iš ankstyviausių techno-optimizmo knygų, formavusių interneto kaip dematerializuotos, demokratizuojančios terpės viziją; Rheingold, Howard, *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, Reading, MA: Addison-Wesley, 1993. Knygoje pateikiama ankstyva analizė apie internetines bendruomenes, kolektyvinį intelektą ir naujas socialumo formas; Castells, Manuel, *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell, 1996. Ši knyga yra fundamentali trilogijos *The Information Age* dalis. Joje internetas suvokiamas kaip nauja civilizacinė struktūra, keičianti laiką, darbą, valdžią ir kultūrą; Lévy, Pierre, *Cyberculture*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001 (orig. 1997).

togumu, kaip elektra, galimybės – teorinis lūkestis, persunktas aistringai interpretuota prognostika visų pirma skelbė viso žmonių kultūrinio paveldo kaip informacijos begalinių naujų derinių horizontą, t. y. tam tikrą lengvos paieškos ir impulsyvios rekombinacijos valdomą pastišą. Kita būsimos interneto galybės vertė buvo nuotolinė sensorinė komunikacija, neva atsisirasiant sąlygoms internetu perduoti pojūčius – kvapus, skonus, lytėjimą ir t. t. Bet tose profetinėse knygose nė menkiausia nuojauta neužčiuopė nutiksiant totalius socialinius tinklus (šie nėra ne tas pat, kas Howardo Rheingoldo numanytos interneto bendruomenės), esmingai pakeisiančius žmonių socialinį elgesį, menkai teužgriebtas virtualusis iškūnijimas – veikiau kaip delioziškai adaptuota technologinė migla, o ne destruktivūs psichosocialinės priklusomybės būdai, kuriuos tokie kritikai, kaip Bernardas Stiegleris ir Nicholas Carras įvardija kaip pavojingą atminties – individualios ir kolektyvinės – fragmentaciją, negrįžtamai keičiantį fenomenologinį individo patiriamą laiką¹⁴ ir, savo ruožtu, kolektyvinę kultūrinę sedimentaciją. Nuo tų nesuskaičiuojamų prognostinės apologetikos veikalų, kuriuos dabar jau gana sunku berasti, antplūdžio, užaugo viena žmonių karta. Virtualusis sensorinis išplėtimas neperžengė laboratorijų sienų, geriausiu atveju tapo transhumanistinių

manifestų inkliuzais. Informacijos visa pasiekiamumas pamažu devalvavo jos patikimumą ir dekonstravo enciklopedijos žanrą. Su tuo laikotarpiu sutapusi postmodernizmo paradigma tapatinosi su pastišu ir išjuokė bet kokią *ex nihilo* kūrimą. Tam tikra prasme DI yra post-pastišas. Taip pat DI grėsmingai suvokiamas kaip kultūrinės sedimentacijos pabaiga, kaip tolydžio krentanti metavisatos (*metaverse*) originalumo kreivė, DI mintant savo paties atgalinio ryšio kilpa. Postmodernistinis pastišas tam tikra prasme nežeidė esencializmo – jis ėmė baigtinius stilius, net dekonstruodamas išsaugodavo pamatinius identifikuojamais išliekančius elementus. Niekas neištirpo – tapatybės plūduriavo sąsajų vandenyne. DI mega-pastišo paradigma remiasi suponuojama DI autonomija. Kita intelekto konstrukcija, kita estetikos sąranga metama kaip lošimo kauliukas tikintis nenuspėjamo, Kito, išorinio rezultato. Kūrybos proceso suišorinimas (nederėtų jo tapatinti su automatizavimu), slepia viltį ištrūkti iš pavargusių cirkuliuoti estetinių formų ir nuostatų. Veikiausiai šiuo „maniežo rato nuovargiu“ galima metaforiškai paaiškinti naujų alternatyvių estetikų poreikį ir radimąsi. Nes pastišas, net prarijęs visą kultūrinę sumą, neišgelbėjo. Neuroestetika, sinestezija, teikusios viltį estetiniam atotrūkiui, nekėlė pamatinio klausimo – kad jos vis dar tebėra žmogiškosios estetikos. Tuo tarpu nežmogiškosios estetikos, daugiau nei žmogiškos estetikos, vienaip ar kitai absorbavusios evoliucinės estetikos nuojautas, kelia universalios peržengties problemą, o galiausiai lūkestį paradigminio lūžio, jei jį suprastume Thomo Khuno mokslo filosofijos kontekste.

Knygoje pateikiama kolektyvinio intelekto ir skaitmeninės kultūros utopinė vizija.

- 14 Paminėtini keli autoriai: Stiegler, Bernard, *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*, Stanford: Stanford University Press, 1998; Carr, Nicholas, *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*, New York: W. W. Norton, 2010.

Beje, paradigminis lūžis kaip neišvengiamybė ir kaip ilgesys vektoriškai skiriasi. 1974 m. Thomas Nagelis savo straipsnyje paklausė: „Ką reiškia būti šikšnosparniu?“¹⁵, bet dar 1934 m. teorinės biologijos specialistui Jakobui von Uexküllui jau rūpėjo, ką reiškia būti erke¹⁶. Veikiausiai šie teorinės spekuliacijos atvejai apibrėžia prigimtinės ir įprastinės sensorikos bei jos aprėpiamo / konstruojamo pasaulio įtrūkio ilgesį. DI ateinantis veikiau kaip neišvengiamybė šį ilgesį gali ne tiek realizuoti, kiek ištrinti. Hiperhumanizmas tam jau ruošiasi, statydamas visiškai realizuotą žmogiškumą prieš nežmogišką ir daugiau-nei-žmogišką. Į klausimą, ar hiperhumanizmas visgi lieka toje pačioje peržengties plokštumoje, kaip ir jo oponuojamos estetikos, labiau derėtų tiesiog atliepti Jamesono nuostata, jog kultūrinės dominantės yra veikiau erdvinės nei laikinės: „Mums dažnai buvo sakoma [...], kad dabar gyvename veikiau sinchroniškumo, o ne diachroniškumo plotmėje, ir manau, jog bent jau empiriškai galima teigti, kad šiandien mūsų kasdienį gyvenimą, psichinę patirtį ir kultūrinės kalbas labiau valdo erdvės, o ne laiko kategorijos, kaip tai buvo ankstesniu – brandžiojo modernizmo – laikotarpiu.“¹⁷

Postmodernizmas – tai dekonstrukcija, nelijiniškumas, kaleidoskopas, koliažas, kombinatorika. Ironiškas daugiabalsišk-

kumas, atsižadant vientiso didžiojo pasaulio. Fragmentiškumas ir lyotardiškas pakylėtumas (*le sublime*), sutampas ties akimirksniais ir blyksniais. Simuliakras, neturintis ontologinės šaknies. Viskas kylantis iš bet ko. Nostalgija ir „kolekčių estetika“. Pirmam XXI a. ketvirčiui pasibaigus, išgyvenus estetikos divergenciją į naujas, neapibrėžtas, nuo kintančio pasaulėvaizdžio ir ideologijų priklausančias estetikas¹⁸, ištverus naujumo išsekimą, postmodernizmas atsitrenkia į DI, žadančią paradigminį lūžį kone visuose klotuose, kuriuose žmonija mąstė ir kūrė save. Veikiausiai taip DI užbaigs postmodernizmą – kaip nostalgiką, monotonišką kultūrinės entropijos būklę. Tačiau kaip ir kiekvienas istorinis ir epistemologinis etapas yra suvertas ant implikacijų virbo, taip ir DI kuriama pasaulėžvalga yra prisodrinta perimamumo ir sedimentacijų. Tad verta kalbėti apie DI ir postmodernizmą ir kaip simbolinę perėjimą, ir kaip schematinį santykį, ir kaip tam tikrą XX–XXI a. sandūros pasaulėžiūros Gordijaus mazgo perkirtimą. DI iškilimas nereiškia, kad postmodernizmo epistema staiga nustoja galioti – akivaizdžiau yra tai, kad spėjęs įsitvirtinti „interpretavimo postmodernizmu“ būdas ištirpsta naujoje hermeneutinėje terpėje.

Postmodernizmas buvo perėmęs ir išplėtojęs daugybę romantizmo duocių¹⁹,

15 Nagel, Thomas. „What Is It Like to Be a Bat?“, *The Philosophical Review* 83, no. 4 (1974): pp. 435–450. DOI: 10.2307/2183914

16 von Uexküll, Jakob. *A Foray into the Worlds of Animals and Humans*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010 (orig. 1934).

17 Jameson, Friedrich, Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, No. 146 (July – August), 1984, p. 64.

18 Paminėtinos kai kurios XXI a. susikūrusios estetikos: posthumanistinė estetika (Rosi Braidotti, Cary Wolfe), skaitmeninė / algoritminė estetika (Lev Manovich), nežmogiškoji / *more-than-human* estetika (Jane Bennett, Timothy Morton), spekuliatyvioji estetika (Graham Harman, Steven Shaviro), neuroestetika / dirbtinio intelekto estetika (Refik Anadol, *AI-based generative art* teorija) ir kt.

19 Jameson, Fredric, *The Political Unconscious: Nar-*

kurios be kita ko padėjo šiai paradigmai konfrontuoti su modernizmu. DI kaip nauja epistema šiuos implikacijų išteklis įtraukia į save. Bet ankstyvoje stadijoje, kokia ji ir yra dabar, DI išlaiko daugybę elementų iš tikrą nutūkio ar desperatiškai bandančio tęstis postmodernizmo, kuris juo toliau, juo labiau praranda legitimumą kaip *modus operandi*. Nėra prasmės spėlioti, kuo DI taps arba ne. Net ir susitelkus ties DI ir postmodernizmo dinamišku santykiu, prireiks istorinio realaus laiko terpės konstatuoti galimybes ir baigtis. Pastišinė DI būklė, mus dominanti šiame straipsnyje, taip pat yra tik prielaida, mėginanti suteikti postmodernizmui solidų aksiologinį svorį, saugantį jį nuo tranzitinės ir efemerinės epochos vertės. Kitaip tariant, DI konstruktas legitimuoja postmodernizmą kaip tokį ir jo esminius elementus.

Paskutinis XX amžiaus trečdalis, regis, jau nebeatšaukiamai yra įsitvirtinęs kultūros istorijoje postmodernizmo vardu. Tačiau XXI a. pradžia, po neapibrėžties ir abejonių interliudijos, šį paveldą pasitiko dvejopai: ne atmesdama, bet jau ir nebeprimdama jo besąlygiškai. „Postmodernizmo nuosmukis turėtų būti interpretuojamas kaip jo visiško įgyvendinimo ženklas“, –

native as a Socially Symbolic Act., Ithaca: Cornell University Press, 1981, o taip pat McGann, Jerome J., *The Romantic Ideology: A Critical Investigation*, Chicago: University of Chicago Press, 1983; Behler, Ernst, *Irony and the Discourse of Modernity*, Seattle: University of Washington Press, 1990; Lyotard, Jean-François, *Lessons on the Analytic of the Sublime*, Stanford: Stanford University Press, 1994; Hassan, Ihab, *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*, Columbus: Ohio State University Press, 1987; Hartman, Geoffrey, *Criticism in the Wilderness: The Study of Literature Today*, New Haven: Yale University Press, 1980 ir kt.

teigia Koray Kırmızısakal. Tai, ką postmodernizmas kadaise atvėrė – citavimą, aliuziją, intertekstą, ironiją, eklektiką, pastišą – nors ir tebėra gyva bei instrumentiška, tačiau kartu ryškėja pastanga susigrąžinti tai, kas buvo prarasta jo kalbinių žaidimų euforijoje – tikrovę. Postmodernizmas pernelyg ilgai užsibuvo tekstualumo teritorijoje: jis tapo apsėstas perteklinio kodavimo, poteksčių ir metatekstų, tarsi visa tikrovė būtų tik kalbos savirefleksija. Tai, kas egzistuoja anapus šio kalbinio žaižaravimo, ilgą laiką liko buvo tikslingai pridengta ir išsižadėta Jacqueso Derida žodžiais tariant, „nėra to, kas būtų už teksto“²⁰.

„Klasikinį“ XX a. 8–9 dešimtmečių postmodernizmą laikė dvi pagrindinės atmosferos: multikultūralizmas ir dekonstrukcija. Tačiau būtent jų tarpusavio prieštara slypi kaip lėtinė vidinė įtampa, galinti suardyti patį postmodernizmo pamatą. Ilgą laiką ši įtampa buvo nutylima veikiausiai iš baimės susilpninti fortifikaciją prieš tai, kas tuo metu aistringai laikyta atgyvenę ir sunaikintina: kanoną, logocentrizmą, eurocentrizmą, institucionalizuotą kultūros hierarchiją, autoritetą, originalumą etc. Tačiau šiandien, bent jau Vakaruose, postmodernizmas dažnai atrodo kaip išblėsusi metafora – nostalgiskas itin estetizuotos, teatrališkos, pertekliumi solipsistiškai besižavinčios epochos, kone sinchroniškos *belle époque* dublerės, prisiminimas, nebeturintis egzistencinio svorio ir vertės. Kita vertus, postmodernizmo išsisėmimas gali būti traktuojamas kaip jo vainikas: „Postmodernizmo nuosmukis turėtų

²⁰ Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976 [1967]), p. 158; Garsioji jo tezė: «Il n'y a pas de hors-texte».

būti interpretuojamas kaip jo visiško įgyvendinimo ženklas“, – teigia Koray Kirmizisakal²¹.

XXI a. antrojo dešimtmečio viduryje ima ryškėti naujas epistemologinis nerimas – po ilgo postmodernistinio žaismingo atsipalaidavimo laikotarpio, grakščios paviršių ekvilibristikos atsiveria ontologinė stoka. Keičiasi laiko pojūtis, grįžta kūrybinė valia, nukreipta ne į perdirbimą, bet į tai, kas dar nebuvo aptikta, apibrėžta, ištarta. Postmodernizmo paniekintas *ex nihilo* grįžta sukrečiančiomis naujumo paieškomis – gręžiama giliai, grasinama paradigmos. Nors kurį laiką šis naujumo siekis tarpsta tik kaip auganti įtampa formų ir diskursų tuštumoje, nes nėra nei medžiagos, nei technologijų, nei juo labiau naujai susiformavusių mentalitetų jam realizuoti, bet „dar nesamo“ intencija ima stumti į šalį postmodernizmo polinkį abejingai ir mašinaliai perdirbinėti ankstesnių epochų formas. Technologija šiame kontekste pasirodo kaip turinti daugiau gyvybingumo nei daugelis biologinių organizmų, įskaitant žmogų. Nors DI įsiveržimas atrodytų kaip tokio geidžiamo pamatinio naujumo prie-laida, pasirodo, viskas esą ne taip paprasta – būtent šiame judesyje aptinkame grandines prirakinusias DI prie postmodernizmo – jis mašinaliai (nes juk mašininio mokymosi epilogas) ir kapitalistiškai vartotojiškai (kas irgi itin postmodernistiška) perdirba visą suskaitmenintą žmonijos paveldą. Taip, tam tikras esamybės filtras yra – DI kol kas

disponuoja tik skaitmeniniu *cornucopiae*, tačiau šis auga ir didėja, deridiškai realizuodamas tikrovės sutekstinimą ir kodavimą. DI yra tarsi epochos beišsižadamo postmodernizmo automatinė nostalgija. DI, vartodamas iš postmodernizmo perimtus instrumentus, neleidžia pastaram nutrūkti, pasibaigti, bet priverstinai jį tęsia, maitina, vartoja, būna jo reiškimosi būdu. Galbūt kultūros kaitos aspektu DI tapo kasdiene apyvoka per greitai, neįvykus conceptualiai epochų kaitai, mutacijai, lūžiui. Paradoksalu, bet universalioji būtinybė tapęs DI pasirodė esąs technologinė pažanga, realizuojama kaip mentaliteto ir kultūros inercija. Galbūt todėl komercializuotas DI variantas taip akimirksniu išplito, viena vertus, tarsi realizuodamas mentaliteto poslinkį (nenuspėjamą ir nerimastingą), kitą vertus šis jo plėtos greitis tapo įmanomas dėl jau paruoštos, gerai įdirbtos dirvos – postmodernizmo humusas dosnus ir sotus, jog nieko netrūko DI intrumentalizmui produktyviai veikti. Nesigilinant į DI technologines dominantes, jo semantiniai vektoriai nuosekliai seka postmodernizmo vėtrunges. Naujumas kaip *circulus vitiosus* – to nematė nė viena epocha, tik XXI a. pirmas ketvirtis.

Nors pastaruoju metu programinių tekstų, siejančių DI su postmodernizmu, praktiškai nėra, retos sąsajos ar užuominos apie DI ir postmodernizmo genetinį ryšį²² yra dvejopai simptomiškos: viena vertus, jos rodo, jog postmodernizmas pats tampa reflektuojamas arba virsta į „refleksyvią

21 Kirmizisakal, Koray. „The Persistence of Jamenson's Postmodernism Analysis“, *Hacettepe University Faculty of Communication Journal of Cultural Studies* www.momentjournal.org, 2024, 11(2): 283, DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.2.283-303>.

22 Pavyzdžiui, Kirmizisakal, Koray. „The Persistence of Jamenson's Postmodernism Analysis“, *Hacettepe University Faculty of Communication Journal of Cultural Studies* www.momentjournal.org, 2024, 11(2): 283-303, DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2024.2.283-303>.

DI žaliavą“, kita vertus, DI tarsi uždaro postmodernizmo epochos liuką su mi-glotu pažadu dar kartą esmingai pakeisti kultūros tvarką. Daugumoje tokių tekstų pastebimos dvi inercijos – sena ir nauja – paskirstančios postmodernizmą ir DI kas sau, o jų išvalgų pobūdis yra kone normatyvinis: pradedama nuo prielaidos, jog savaime aišku, kad DI naudojasi postmodernizmo instrumentarijumi, jog savaime suprantama, kad patį DI galima svarstyti pasitelkiant postmodernizmo terminiją ir kontekstu, ir visiškai priimtina, kad postmodernizmas gali ir turi užsibaigti ties DI kaip pastarojo epistemologiniu pagrindu. Minėtas savaime suprantamumas yra tiek pat įtartinas, kiek ir grindžiantis – nes jau senokai virš postmodernizmo kaip mąstymo ir veikimo būdo, juolab apibrėžto laike ir geografijoje diskurso, kabo išsekimo ir išsisėmimo Damoklo kardas, tik niekaip nedrįstama nukelti inercijos nuo bėgių. DI pradeda atiminėti iš postmodernizmo universalios prielaidos galią, mentaliteto stagnacijos svorį ir paleidžia jo pelenus pavėjui – jokia postmodernizmo teorijų armada taip lengvai, paviršutiniškai ir su tokiomis tankiomis kartojimo kilpomis nevartojo informacijos ir estezės. Veikiausiai todėl konstatuoti, kad DI užbaigė postmodernizmo paradigmą, kol kas nėra būtina, gal ir dėl to, kad, anot Michelio Foucault, dabarties ontologija yra nuolat atnaujinama kritinė laikysena²³. Postmodernistinis temporalumo vertimas į erdviškumą nūnai tampa sumos greičiu – vos per porą metų išplitęs DI spėjo tapti

įrankiu kone heideggeriškąja prasme. Pagaliau, DI tiesiog implikuoja greitį – sociumo proceso, kultūros tapsmo, mentaliteto poslinkio, ideologijų gamybos, simbolių nusidėvėjimo ir t. t. DI ne šiaip gali būti menamas postmodernizmo savirealizacijos epilogas, veikiau tai postmodernizmo išteklių suspaudimas į greitį. Patisas šiuo atveju yra greitis su entropijos nuolydžiu. O ten, kur greitis, refleksija yra suslegiama į užuominą. Metavartojimas DI apykaitoje sudildo vertes ir estetikas, neišlieka net jų paviršiai.

Nors veikiausiai įprasta pastišą suvokti kaip operavimą barokiniu pertekliumi, šiandien pastišas atgimsta ir minimalistinė forma – internete sklindančių memų pavidalu. Memo sąvoką pirmasis apibrėžė evoliucinės biologijos atstovas Richardas Dawkinsas kaip kultūrinius genus²⁴, kurie replikuoja šokinėdami iš vieno proto į kitą per imitaciją. Memai gali būti bet kokie vaizdiniai, vaizdo ar tekstiniai dariniai, galintys plačiai plisti ir būti nuolat perkonfigūruojami bei grąžinami į cirkuliaciją. Jie primena Jamesono pastišo sampratą ir suteikia vartotojams galimybę perkurti turinį tarsi jie patys būtų menininkai. Tai kaip tik parodo, kad pastišas tampa vis produktyvesnis, įgydamas vis galingesnius jo reprodukcijos mechanizmus – vienas iš jų yra DI. Jamesonas dar XX a. pabaigoje teigė, jog kultūros kūrėjai nebekuria nieko, tik žongliruoja praeities „mirusiomis kalbomis“. Tarsi būtų nubrėžęs būsimą DI trajektoriją, Jamesonas taip rašo apie pastišą: „[nebėra] kur atsigręžti, išskyrus

23 Foucault, Michel. „What Is Enlightenment?“ *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow, New York: Pantheon, 1984.

24 Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 1989, p. 192.

praeitį – mirusių stilių imitaciją, kalbėjimą per visas kaukes ir balsus, sukaupčius dabar jau globalios kultūros įsivaizduojamame muziejuje²⁵.

Postmodernizmas nėra vien epochų segmentas, mentalitetų susitarimas, architektūrinis stilius ar meno judėjimas, tai vienas iš sisteminės transformacijos, lydimos specifinės kultūrinės logikos, pavadinimų. Iš tiesų, kaip teisingai pažymi Jonathanas Belleris, postmodernizmas neišnyko – jis tapo nematomas, nes visiškai save realizavo. Šiandien patiriamas blėsimas yra ne kas kita, kaip paties blėsimo pabaiga: postmodernizmas triumfavo visa apimančioje komodifikacijoje ir belaiskiškumo pojūtyje taip radikalčiai, kad mes net pamiršome jo egzistavimą²⁶. Vadinasi, DI gali būti trak-

tuojamas kaip postmodernizmo pabaigos paradoksali būklė, kitaip tariant, postmodernizmo neregimumo atspindys.

Jeanas-François Lyotardas, apibrėždamas postmodernizmą, buvo, sakykime, nesantūriai taupus: „Radikalčiai supaprastindamas, postmodernizmą apibrėžiu kaip nepasitikėjimą metanaratyvais“²⁷. Tikėtinas, o gal jau ir akivaizdus, postmodernizmo išsekimas ir užbaiga, veikiausiai turėtų implikuoti metanaratyvų sugrįžimą. Grįžimai ir atsispindėjimai aprėpia visą kultūros dinamiką, tai įprasta jos ritmika. Veriasi klausimas – ar DI gali suponuoti metanaratyvų renesansą? O gal tas, kol kas neregimas metanaratyvas ir yra pats DI?

25 Jameson, Friedrich. *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, New York / London: Verso, 1992, pp. 17–18.

26 Beller, Jonathan. *Texas-(s)ized Postmodernism; Or, Capitalism without the Dialectic*, *Social Text*, 34(2), p. 26. <https://doi.org/10.1215/01642472-3467954>

27 Jean-François Lyotard. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, trans. Geoff Bennington and Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984), xxiv.

Literatūra

Arendt, Hannah. Žmogaus būklė. Vilnius: Margi raštai, 2019. Beller, Jonathan. “Texas-(s)ized Postmodernism; Or, Capitalism without the Dialectic.” <i>Social Text</i> 34, nr. 2 (2016): 1–28. DOI: 10.1215/01642472-3467954. Bennett, Jane. <i>Vibrant Matter: A Political Ecology of Things</i>. Durham, NC: Duke University Press, 2010.	Behler, Ernst. <i>Irony and the Discourse of Modernity</i>. Seattle: University of Washington Press, 1990. Borges, Jorge Luis. “Babelio biblioteka” [The Library of Babel]. Vert. V. V. Petrauskas. In <i>Fikcijos</i>. Vilnius: Rara, 2024. Braidotti, Rosi. <i>The Posthuman</i>. Cambridge: Polity Press, 2013. Bridle, James. <i>New Dark Age: Technology and the End of the Future</i>. London: Verso, 2018.	Bridle, James. <i>Ways of Being: Animals, Plants, Machines: The Search for a Planetary Intelligence</i>. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2022. Carr, Nicholas. <i>The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains</i>. New York: W. W. Norton, 2010. Castells, Manuel. <i>The Rise of the Network Society</i>. Oxford: Blackwell, 1996. Dawkins, Richard. <i>The Selfish Gene</i>. Oxford: Oxford University Press, 1989.	Jacques Derrida, <i>Of Grammatology</i> (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976 [1967]), 158. Fong, James, Hannah K. Doyle, Congli Wang, Alexandra E. Boehm, Sofie R. Herbeck, Vimal Prabhu Pandiyan, Brian P. Schmidt, Pavan Tiruveedhula, John E. Vanston, William S. Tuten, Ramkumar Sabesan, Austin Roorda, ir Ren Ng. “Novel Color via Stimulation of Individual Photoreceptors at Population Scale.” <i>Science Advances</i> 11,

- nr. 16 (2025): eadu1052. DOI: 10.1126/sciadv. adu1052.
- Foucault, Michel. "What Is Enlightenment?" In *The Foucault Reader*, sud. Paul Rabinow, 32–50. New York: Pantheon, 1984.
- Harman, Graham. *Art and Objects*. Cambridge: Polity Press, 2020.
- Hartman, Geoffrey. *Criticism in the Wilderness: The Study of Literature Today*. New Haven: Yale University Press, 1980.
- Hassan, Ihab. *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Columbus: Ohio State University Press, 1987.
- Jameson, Fredric. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1981.
- Jameson, Fredric. "Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism." *New Left Review* 146 (1984 m. liepa–rugpjūtis): 53–92.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press, 1991.
- Jameson, Fredric. *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. New York / London: Verso, 1992.
- Kirmizisakal, Koray. "The Persistence of Jameson's Postmodernism Analysis." *Hacettepe University Faculty of Communication Journal of Cultural Studies* 11, nr. 2 (2024): 283–303. DOI: 10.17572/mj2024.2.283-303.
- Lévy, Pierre. *Cyberculture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001 (orig. 1997).
- Lyotard, Jean-François. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1979.
- Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, trans. Geoff Bennington and Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984), xxiv.
- Lyotard, Jean-François. *Lessons on the Analytic of the Sublime*. Stanford: Stanford University Press, 1994.
- Manovich, Lev. *The Language of New Media*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
- McGann, Jerome J. *The Romantic Ideology: A Critical Investigation*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Morton, Timothy. *Hypertexts: Philosophy and Ecology after the End of the World*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013.
- Nagel, Thomas. "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review* 83, nr. 4 (1974): 435–450. DOI: 10.2307/2183914.
- Negroponte, Nicholas. *Being Digital*. New York: Alfred A. Knopf, 1995.
- Pearce, David. *Paradise Engineering*. HedWeb. <https://www.hedweb.com/books/paradise-engineering.html> [Žiūrėta: 2026-01-05].
- Pearce, David. *The Hedonistic Imperative*. 1995; rev. leid. 2015. <https://dn790006.ca.archive.org/o/items/the-hedonistic-imperative/the-hedonistic-imperative.pdf> [Žiūrėta: 2026-01-05].
- Rheingold, Howard. *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1993.
- Shaviri, Steven. *The Universe of Things: On Speculative Realism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014.
- Smith, C. H., ir W. L. J. Bigmore. "Hyperhumanism Versus Transhumanism in New Media Art." In *The Arts and Computational Culture: Real and Virtual Worlds*, 319–347. Cham: Springer, 2024. DOI: 10.1007/978-3-031-53865-0_13.
- Smith, C. H., ir E. G. Castañeda. "Techno-Hyperhumanism." In *Proceedings of EVA* London 2020. 2020. DOI: 10.14236/ewic/EVA2020.70.
- Smith, C. H., ir F. Lundström. "Hyperhumanism in the Age of Generative AI: The Impact on Human Creativity and Identity." *EVA London / ScienceOpen*, 2024. DOI: 10.14236/ewic/EVA2024.27.
- von Uexküll, Jakob. *A Foray into the Worlds of Animals and Humans*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010 (orig. 1934).
- Warren, Brad. "Jameson's Non-Random Pastiche." *TASA 2001 Conference, The University of Sydney*, 13–15 December 2001.
- Wolfe, Cary. *What Is Posthumanism?* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.